

## חשש נפילה בשטר חוב ובגט

### הרב זלמן נחמיה גולדברג שליט"א

(בתוספת הערותיהם והארותיהם של הרב דורון אלון והרב אריה כץ)

#### א. פתיחה

השולחן ערוך (סי' מ"ו סעיף א') פוסק:

המוציא שטר חוב על חברו, כל זמן שלא נתקיים, יכול הלוח לומר: מזוייף הוא ומעולם לא צויתי לכתבו. ואפילו אם מודה ואומר: אמת שאני צויתי לכתבו אבל פרעתי או אמנה הוא או כתבתי ללות ועדיין לא לויתי וכל כיוצא בזה, הואיל ואם רצה אמר: לא היו דברים מעולם, והרי מפיו נתקיים, הרי זה נאמן, וישבע היסט ויפטר.

מדברי השולחן ערוך עולה, שכאשר אין השטר חוב מקויים, נאמן הלוח לטעון כל טענה כדי להיפטר מתשלומין, במיגו שיכל לטעון שהשטר מזוייף.

הסמ"ע (שם ס"ק א') מבאר מהו החילוק בין טענת "אמנה" לבין טענת "כתבתי ללות ועדיין לא לויתי":

שטר אמנה הוא שאומר לא נתתיו בידו כדי ללות בו, אלא הכנתי אותו שאם אצטרך ללות ילווה לי בו, והאמנתי שלא יתבעני בו כל זמן שלא אלווה. וכתבתי ללות ולא לויתי, כלומר לא מסרתיהו לידו, אלא ממני נפל ומצאו זה.

עולה מדבריו, ששתי הטענות הן סוגים שונים של הודאה בכתיבת השטר ללא הודאה בהלוואה, אלא שבטענה הראשונה הוא מודה שמסר את השטר למלווה, ואילו בטענה השנייה הוא טוען שהשטר נפל מידו.

על כך קשה מדברי השולחן ערוך באבן העזר (סי' קנ"ב סעיפים ט' - י'), מהם עולה, שלמרות שטענות אחרות קבילות בגט שאינו מקויים, לטענת נפילה אין חוששים:

הוציאה גט מתחת ידה ואמרה: גרשני בעלי בזה, הרי זו נאמנת, ותנשא בו אף על פי שאינו מקויים... בא הבעל וערער, אם אמר: ממני נפל ומצאה אותו, אינו נאמן, שהרי הודה שכתבו לה, והרי הוא יוצא מתחת ידה. אבל אם אמר הבעל: על תנאי היה ועדיין לא נתקיים התנאי, או פקדון היה, או מעולם לא כתבתיו, או מזוייף הוא, יתקיים בחותמיו.

נשאלת השאלה, מדוע יש לחלק בין טענת נפילה בגט, בה אין הבעל נאמן (למרות שנאמן בטענות אחרות), לטענת נפילה בשטר חוב, שם הלוח נאמן?

#### ב. תירוץ "קצות החושן" – אין נאמנות בטענת נפילה

בספר "קצות החושן" (סי' מ"ו ס"ק א') הקשה את הקושיא הנ"ל, ומסקנתו היא שאין נאמנות בטענת נפילה, והמשמעות של "כתבתי ללות ולא לויתי" היא אחרת:

והכא דנקט כתבתי ללות ואמנה, שניהן שלא על ידי טענת נפילה, אלא אמנה היינו תחלת השטר נעשה על דרך אמנה, ואף על גב דעדים רשעים מכל מקום הבעל דין נאמן במגו, וכתבתי ללות היינו דתחלת הכתיבה נעשה להלות ואין העדים רשעים שנעשה השטר להלות תיכף ועדיין לא הלוח, דאין העדים צריכין לראות הלואת המעות, אבל בטענת נפילה אינו נאמן אפילו אית ליה מגו.

לפי דבריו גם טענת "כתבתי ללוות ולא לווייתי" הינה סוג של טענת "אמנה", אלא שבניגוד ל"אמנה" רגילה, שם מלכתחילה השטר לא נעשה למטרת הלוואה, וחל איסור על עדים לחתום על שטר כזה<sup>1</sup>, ב"כתבתי ללוות" מדובר שהשטר נכתב למטרת הלוואה, אלא שעדיין לא ביצעו את ההלוואה בפועל.

### ג. תירוץ ר' חיים הלוי מבריסק – יש חילוק בין שטר חוב לגט

בחידושי ר' חיים הלוי מבריסק על הרמב"ם (הל' גירושין פ"ב הל' ג') מקשה את קושיית "קצות החושן", ומתרץ מהו החילוק בין שטר חוב בו מועילה טענת נפילה, לגט בו לא מועילה טענת נפילה.

המשנה בכתובות (דף י"ח): אומרת:

העדים שאמרו: כתב ידנינו הוא זה, אבל אנוסים היינו, קטנים היינו, פסולי עדות היינו - הרי אלו נאמנים.

על כך מקשים התוספות (שם ד"ה "הרי אלו"):

ואם תאמר ולמה נאמנים והא מגו במקום עדים הוא, דאנן סהדי שלא היו אנוסים ולא פסולי עדות?

התוספות מוכיחים את טענתם, שלא יתכן להאמין לעדים במגו שיכלו לומר שאין זה כתב ידם, כיוון שיש "אנן סהדי" שעדים החתומים על שטר עשו זאת בכשרות, מכך שבהמשך (דף כ.ו) הגמרא אומרת, שעדים שבאו והעידו על עדים אחרים שחתמו על שטר כשהם פסולים, אם כתב ידי העדים החתומים יוצא ממקום אחר, הרי שהדבר נחשב כ"תרי ותרי", זאת אף על פי שאין אף אחד שמעיד על העדים החתומים שעשו זאת בכשרות.

על כך עונים התוספות (שם):

ויש לומר כיון דהצריכו חכמים קיום, הכא לא חשיב כלל קיום מה שאומרים כתב ידנינו הוא זה, כיון דאינה גופייהו אמרי תוך כדי דבור קטנים או אנוסים היינו.

משמעות דברי התוספות היא שאין כאן כלל קיום של השטר<sup>2</sup>, מכיוון שתוך כדי דיבור לקיום אמרו שהם אנוסים. אמנם בקיום שטרות רגיל אין העדים צריכים לומר שלא היו אנוסים, אך קיום בו הם אומרים שהיו אנוסים איננו קיום, מכיוון שיש בו חיסרון<sup>3</sup>.

טוען ר' חיים הלוי מבריסק, שגם כאשר הלווה טוען "כתבתי ללוות ולא לווייתי ונפל ממני", יש כאן קיום חסר של השטר (וזה חידוש, שכן טענת נפל ממני אינה שיש חיסרון בחתימה, שהרי מודה שהחתימה הייתה בהסכמתו, ואף על פי כן הוא מאריך

<sup>1</sup> כמבואר במסכת כתובות (דף י"ט):

<sup>2</sup> דברי התוספות מדוקדקים מלשון המשניות, שכן במשניות שלפני ואחרי משנה זו, מוזכרת נאמנות כזו בתור "הפה שאסר הוא הפה שהתיר", ואילו במשנה שלנו מוזכרת רק עצם הנאמנות, ולא העובדה שהיא מדין זה. לעומת זאת, לשיטת רש"י (שם ד"ה "הרי אלו") אין הבדל, וגם כאן הנאמנות היא מצד הפה שאסר הוא הפה שהתיר.

ניתן לתרץ את קושיית התוספות שאמנם בדרך כלל לא אומרים מיגו במקום עדים, אך זה דווקא כאשר ידועה העובדה שיש עדים, והמיגו נשען על כך שאיננו יודעים שעשה את המעשה שכנגדו יש עדים.

לדוגמא, במקרה המופיע בגמרא (כתובות דף כ"ז): מסופר על מי ששכר חמור, והתנה עמו המשכיר שלא ילך בנהר פקוד שם יש מים, אלא בנהר נרש בו אין מים. החמור מת, והמשכיר הודה שהלך בנהר פקוד, אך טען שלא היו בו מים. במקרה זה, העובדה שיש בנהר מים ידועה, והמיגו מתבסס על כך שאיננו יודעים שהלך שם. מיגו כזה איננו יכולים לקבל, שכן ברגע שהוא מודה שהלך בנהר זה, ידוע לנו על פי עדים שיש בו מים, ואינו נאמן להכחישם.

לעומת זאת, בעיקר הנאמנות (כלומר שהעובדה שיש עדים ידועה רק על פיו) כן אומרים מיגו במקום עדים. לדוגמא: אם אדם אומר שנתחייב על ידי שני עדים ממון אך הם שקרנים יהיה נאמן, משום שהעובדה שיש עדים נודעה רק על פיו, וכך גם בנידון דידן – העובדה שמדובר בכתב ידם ידועה רק על פיהם, ולולא דבריהם לא היו כאן עדים כלל. לכן הם נאמנים לטעון שחתמו כשהם פסולים.

<sup>3</sup> נראה שהדברים מבוססים על כך שקיום שטרות הוא מדרבנן, שכן אם הקיום נדרש מהתורה, מסתבר שהכוונה היא שיש חשש לזיוף, אך אין חשש לאונס, אבל מכיוון שהקיום הוא מדרבנן, יש לומר שחכמים שהצריכו קיום חששו לכל דבר, שהם תקנו ששטר ללא קיום אינו שטר כלל.

להוכיח שיש כאן חיסרון בקיום), ואם כן נאמנתו אינה מצד מיגו (שיכל לטעון שהשטר מזוייף), אלא מצד שעוד אין קיום של השטר.

כל זה בשטר חוב, בו ללא קיום של השטר לא ניתן להשתמש בו, אך גט אין צורך לקיים, כל עוד לא בא הבעל ומערער<sup>4</sup>. מכיוון שכך, דווקא טענת זיוף היא טענה טובה, או טענות אחרות שיהיה נאמן בהם במיגו שיכל לטעון מזוייף, אך טענת "נפל ממני" היא טענה חלשה, שלא יהיה נאמן בה במיגו שיכל לטעון מזוייף.

בשאלה, מדוע יש חילוק בין גט לשטר חוב בעניין הצורך בקיום שטר, נחלקו הראשונים.

הר"ן (גיטין דף ג. מדפי הרי"ף בד"ה הראשון) מסביר, שבשטר חוב יש דין "טענינן", כלומר שטוענים שהשטר מזוייף גם כשהבעל דין אינו לפנינו לטעון, כיוון שבאים להוציא כסף מהלווה, לעומת גט בו אין אנו טוענים מזוייף ללא ערעור הבעל, שכן לא באים להוציא ממון מהבעל, אלא האישה באה להינשא, והיא אינה ממונו אלא ברשות עצמה. משום כך, כל שאין ערעור אין אנו חוששים<sup>5</sup>.

לעומתו, לדעת התוספות (גיטין דף ב. ד"ה "ואם ישי") הסיבה שבגט לא צריך קיום כשאין ערעור היא משום עיגונא, אך באופן מהותי אין חילוק בין גט לשטר חוב. נראה, שהסיבה שהתוספות לא סוברים כ"ן, היא משום שלדעת הר"ן מזוייף היא טענה טובה לשטר חוב, אך לשיטת התוספות שטר ללא קיום אינו כלום ואין לו ערך כלל, ולכן לא משום "טענינן" צריך קיום, אלא מכיוון שאין כאן שטר עד שיקויים<sup>6</sup>.

#### ד. תירוצי "נתיבות המשפט".

בספר "נתיבות המשפט" כתב מספר תירוצים לקושיא הנ"ל:

בסימן ס"ט (ס"ק ז') כתב תירוץ הדומה לתירוץ של ר' חיים הלוי מבריסק שקיים חילוק בין גט לשטר בצורך בקיום, אך פשוט ממנו. כפי שהובהר לעיל, בגט אין צורך בקיום כל עוד אין טענת מזוייף, ולכן יהיה נאמן בטענות אחרות רק מצד מיגו שיכל לטעון מזוייף. לעומת זאת, לשטר חוב ללא קיום אין כלל משמעות<sup>7</sup>, ולכן כשמודה שהשטר אינו מזוייף, אך לא לוח בו ונפל ממנו, הוא נאמן מכוח מיגו "דאי בעי שתיק", שהוא מיגו טוב יותר, שכן כדי להיות נאמן לא היה צריך לטעון משהו אחר, אלא לשתוק, ונבאר הדברים:

הגמרא בכתובות (דף כ"ב.) שואלת מהו המקור לדין "הפה שאסר הוא הפה שהתיר"<sup>8</sup>, ומביאה פסוק:

'את בתי נתתי לאיש הזה לאשה' (דברים כ"ב, ט"ז), לאיש - אסרה, הזה - התירה [רש"י: לאיש אסרה - לכל העולם דלא ידעינן למאן, וכי אמר הזה התירה לו].

התוספות (שם ד"ה "מנין") כותבים, שכל הנאמנות של "הפה שאסר" היא מדין מיגו, שאם היה רוצה לשקר היה שותק. אם כן "הפה שאסר" זה מושג של הוכחה, ואין הבדל בינו לבין מיגו, אלא רק שבמיגו היה צריך לטעון משהו, רק שהיה יכול לטעון משהו אחר ולהיות נאמן, ו"הפה שאסר" הוא מיגו דאי בעי שתיק, שהיה יכול לא לומר כלום.

<sup>4</sup> כפי שניתן לראות מלשון השולחן ערוך (אבן העזר סי' קנ"ב סעיף ט') שהובאה לעיל.

<sup>5</sup> ואף על גב שיש כאן גם נפקא מינא ממונית, שהרי האישה גובה כתובתה, זה לא מצד הגט, אלא מצד מדרש הכתובה בו נאמר "לכשתינשאי לאחר תיטלי מה שכתוב לכי" [ראה יבמות (דף קי"ז)].

<sup>6</sup> ראה לכאורה לתוספות היא מהגמרא בבבא מציעא (דף ז.), האומרת ששטר לא מקויים נחשב ל"חספא בעלמא", והר"ן יאלץ לומר שלא דווקא.

<sup>7</sup> זאת על פי שיטת התוספות שהובאה לעיל, שהסיבה ששטר חוב צריך קיום גם ללא טענת מזוייף, אינה מצד ש"טענינן" ליורשים ולקוחות, אלא מכיוון שאין לשטר ערך כלל ללא קיום.

<sup>8</sup> כגון המובא שם במשנה: "האשה שאמרה אשת איש הייתי וגרושה אני - נאמנת, שהפה שאסר הוא הפה שהתיר", זאת אומרת שהיות וללא דבריה לא היינו יודעים כלל שהייתה נשואה, אנו מאמינים גם להמשך דבריה שנתגרשה ומותרת להינשא.

למרות זאת, יש נפקא מינא בין הדברים, המובאת בתוספות (בבא מציעא דף ב. ד"ה "וזה"), שמיגו להוציא ממון לא אמרינן, אך כאשר המיגו הוא "דאי בעי שתיק", כלומר מצד הפה שאסר, אומרים אותו גם להוציא ממון<sup>9</sup>.

טענת נפילה אינה טענה טובה, שכן יש לנו חזקה שאדם שומר על שטרו, ומיגו נגד חזקה לא אומרים, אך "הפה שאסר", שהוא מיגו טוב יותר, אומרים גם כנגד חזקה, ולכן בשטר חוב יהיה נאמן בטענה זו, ובניגוד לגט.

בסימן מ"ו (ס"ק א') כתב "נתיבות המשפט" הסברים אחרים:

א. בגט הבעל שומר יותר מפני נפילה, כיוון שהאישה תוכל למוצאו ולהינשא בו שלא בפניו, ואילו בשטר הוא פחות חושש, כיוון שאף אם ייפול מידו, יטענו בשבילו מזויף.

ב. בגט לא חוששים לנפילה, מכיוון ש"חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו הוא" (רמב"ם ה"ל טוען ונטען פ"ח ה"ל א'), ואם הוא נמצא אצל האישה, חזקה שניתן לה. אך בשטר השאלה אינה מיהו המוחזק בשטר, שהרי בכל מקרה השטר (כלומר גוף הנייר) שייך ללווה, והיכוח הוא רק על השעבוד, בו לא שייכת החזקה, כיוון שהשעבוד לא נמצא אצל המחזיק בשטר. כוונת הדברים היא שהשטר הינו ראיה על השעבוד ולא יוצר אותו<sup>10</sup>.

אך דבריו אלו של "נתיבות המשפט" קשים, מכיוון ש"חזקה כל מה שתחת יד אדם שלו הוא" הינה הוכחה, ולא מוחזקות ממונית רגילה, ומכיוון שכך, ההוכחה היא אותו דבר בגט ובהלוואה, ואילו המוחזקות הממונית הרגילה, שקיימת רק בגוף השטר ולא בשעבוד, אינה דין של הוכחה, אלא של הנהגה, וכפי שמנסחת זאת הגמרא (בבא קמא דף מ"ו:): "דכאיב ליה כאיבא אזיל לבי אסיא", כלומר מי שרוצה להוציא ממון, הוא זה שעליו מוטלת חובת ההוכחה, אך אין מכאן שום ראיה שהצדק עם המוחזק, וצ"ע.

#### ה. סיכום

השולחן ערוך פסק, שאדם נאמן לטעון על שטר חוב שאינו מקיים: "כתבתי ללוות ולא לויתתי", במיגו שיכל לטעון מזויף. הסמ"ע מסביר שכוונתו היא לטעון שנפל ממנו ומצאו המלווה.

על כך מקשה "קצות החושן" שבאבן העזר פסק השולחן ערוך, שלא חוששים לטענת נפילה בגט, ולכן טוען שמדובר במקרה בו מסר הלווה בעצמו את השטר למלווה, אך עדיין לא בוצעה ההלוואה.

ר' חיים הלוי מברסק מיישב את הסתירה בכך שיש חילוק בין שטר חוב לגט, שגט אינו צריך קיום כל עוד אין טענת מזויף, ואילו שטר חוב ללא קיום אינו כלום. לכן, למרות שטענת נפילה אינה מספיק טובה כדי להיות נאמן עליה במיגו דמזויף, היא אינה מהווה קיום מספיק של השטר במקרה שיש צורך בקיום.

ל"נתיבות המשפט" מספר תירושים:

1. כיוון ששטר חוב ללא קיום אינו כלום, כל טענה הפוסלת את השטר מהווה מיגו דאי בעי שתיק. לעומת זאת, בגט הנאמנות בטענות אחרות היא רק במיגו שיכל לטעון מזויף. טענת נפילה אינה טענה מספיק טובה כדי להיות נאמן עליה במיגו רגיל (וכדברי ר' חיים הלוי מברסק), אך היא מספיקה לצורך נאמנות במיגו דאי בעי שתיק שהוא מיגו חזק יותר.

2. היות ובגט אין צורך בקיום, הבעל שומר עליו טוב יותר שלא ייפול, מה שאין כן בשטר חוב, שגם אם ייפול וימצאנו המלווה, לא יוכל לגבות בו ללא קיום, ולכן הלווה פחות מקפיד לשמור עליו.

<sup>9</sup> עיין בתוספות שם, שמסבירים באופן הזה את הדין המופיע בבבא בתרא (דף ל"ב:), שם הודה אדם ששטר שהיה בידו הוא מזויף, אך טען שהיה לו שטר שאבד, שלדעת רבה נאמן אפילו להוציא ממון, שכן אם היה רוצה היה שותק ולא אומר כלום, ולדעת רב יוסף אינו נאמן אפילו להחזיק ממון, היות וכדי לזכות היה צריך מתחילה להוציא שטר מזויף, ובאופן כזה לא אומרים כלל מיגו. הגמרא שם מכריעה בסופו של דבר, שאומרים במקרה כזה מיגו להחזיק אך לא להוציא. ניתן להסביר, שאין כוונת הגמרא שם שיש כאן מיגו "דאי בעי שתיק" כרבה, אך גם בו לא אומרים מיגו להוציא, אלא שלהכרעת הגמרא זהו מיגו רגיל, ולא מגו "דאי בעי שתיק", שכן העובדה שהיה צריך מלכתחילה להוציא את השטר המזויף, פירושה שהיה צריך לטעון משהו בתחילה.

<sup>10</sup> עיין בסי' ס"ו, שם נחלקו "קצות החושן" (ס"ק כ') ו"נתיבות המשפט" (ס"ק כ"ג) בשאלה האם השטר יוצר שעבוד.

3. הטענות בגט הם על גוף הגט, ובו האישה מוחזקת, ולכן הבעל לא נאמן לטעון כנגדה שהוא שלו, אך בשטר חוב הדיון הוא על השעבוד, ובו אין המלווה שהוציא את השטר מוחזק, שהשטר חוב איננו מה שיוצר את השעבוד.

על תירוץ זה קשה, שכן המוחזקות שאינה קיימת בשטר חוב, איננה ראייה לכך שהוא הצודק, והראייה נגזרת מכך שהדבר נמצא אצלו, ואם כן אין חילוק לכאורה בגט, בו עצם הימצאו בידי האישה מוכיח לנו שקיבלה אותו מהבעל, לשטר חוב, שעצם הימצאו בידי המלווה מוכיח שקיבל אותו מהלווה, וצ"ע.